

В. С. Бліхар,

доктор філософських наук,

доцент, завідувач кафедри

філософії та політології ЛДУВС

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ: ТОЛЕРАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Державна влада через свої різноманітні структури має реальну можливість і для прямого, і для опосередкованого впливу на перебіг соціального-духовного життя своїх громадян. У цьому сенсі головним для представників державної влади є усвідомлення важливості побудови внутрішньосупільних відносин на принципах, які своїм корінням сягають ціннісної сфери буття. Одним із прикладів явища, закоріненого в аксіологічному вимірі буття, може бути феномен неділі у християн чи суботи в юдеїв. На перший погляд, ці явища видаються звичайним залишком колишніх вірувань, продуктом зовсім іншої епохи, зрештою – репрезентатором ментальності представників далекого минулого. Продовжуючи подальший розвиток думок у цьому напрямку, доходимо теперішнього розуміння неділі як звичайного вихідного дня, який допомагає набратись сил для нового трудового тижня. Великою мірою такий підхід є своєрідним віддзеркаленням прагматично-економічної ментальності нашого часу. Дотримуючись його, сучасна людина частіше відчуває тугу за чимось таким, що надавало б їй повноту буття, відчуття справжнього життя, яке б не обмежувалося вузькими просторово-часовими межами життєвого простору окремої людини. Такий стан незадоволеності спонукає мислячих сучасників шукати те, що давало нашим попередникам відчуття повноти життя, те, що ми втратили через гонитву за поліпшенням матеріально-чуттєвої сфери людського буття, внаслідок чого відбувалося своєрідне редукування людських потреб, а це призвело до спрощеного розуміння людської особистості.

Метою нашої наукової розвідки є філософське осмислення проблеми толерантності в українському соціокультурному просторі в контексті реалізації засад державно-церковних відносин.

Удосконалення церковно-державних відносин великою мірою залежатиме від культурно-історичного контексту існування тієї чи іншої цивілізації. У цій перспективі дуже важливими є роздуми Й. Ратцінгера про відносини між культурою й релігією та між різними культурами й релігіями. Констатуєчи факт, що сучасна Європа «винайшла таке розуміння культури, в якому її представлено сферою, окремою від релігії або навіть цілком замкненою» [1, 43], при тому, що у багатьох інших культурах релігійний чинник має дуже важливе значення для них, Й. Ратцінгер намагається розв'язати дилему поширення християнських цінностей у релігійно-культурному просторі, насиченому відмінною від християнства релігійністю. У такій ситуації дослідник слушно зауважує, що розв'язати це питання стає можливим лише тоді, коли обидві культури, які претендують на конструктивну комунікацію, постануть відкритими одна для одної. Так, у контексті інкультурації християнської віри в інші культури сама інкультурація «потенційно передбачає універсальність кожної культури, а отже, й те, що в усіх культурах діє та сама людська природа... програма інкультурації лише тоді має сенс, коли не чинять жодної несправедливості щодо цієї культури, яка – з огляду на загальну людську позицію стосовно пошуку істини – відкрита і спрямована до нових можливостей культурного розвитку» [1, 43–44].

Важливим є зрозуміти релігійну свободу та толерантність в українському контексті, адже на території, що колись була частиною СРСР, релігію було витіснено на маргінес суспільного життя. Разом з присутністю в культурно-релігійному просторі надто пригніченої органами державної влади офіційної церкви існував значний прошарок представників релігійних спільнот, які перебували поза межами церкви. Вони були більше жертвами тоталітарного режиму, аніж тодішньої офіційної церкви. Чимало представників захищали своїм життям важливість своїх переконань – від протестантів, різноманітних напрямків до підпільної греко-католицької церкви, ієрархічна структура якої існувала впродовж усього періоду її підпілля. Варто зазначити, що такий «спадок» від колишньої імперії все ж не зумів зробити ситуацію релігійної толерантності такою, яка існувала за часів СРСР. У сенсі релігійної толерантності Україна є унікальною країною попри конфлікти, спричинені майновими суперечками (йдеться здебільшого про конфлікти за церковне майно, яке було конфісковане радянською владою у греко-католицької церкви), на території України утвердилися відносно толерантні настрої у суспільно-

релігійному вимірі: саме релігійна свобода впродовж другої половини 90-х років, за влучним зауваженням В.Єленського, «постає як практично єдина свобода, дотримання котрої є реальним... це стає особливо очевидним у контексті употужнення авторитарних тенденцій в керівництві різними галузями державно-суспільного розвитку, серйозного і масштабного наступу на свободу слова, інші свободи й права громадян країни» [2, 11].

Причини такої ситуації в Україні слід шукати і в історичному минулому нашої держави, і в ментальності української душі. Також не можна не зважати на сучасну політичну ситуацію в середині держави, де влада ще не є настільки сильною, щоб сформувати одну національну церкву, як також не є ще такою слабкою, щоб повністю віддати перевагу тій чи іншій церковній структурі, що може істотно поширити вплив певних сусідніх держав через церковну структуру на внутрішні настрої в середині країни. Що стосується історичних передумов релігійної толерантності, то в цьому сенсі слушною є ідея В.Єленського, що релігійно-суспільний розвиток країн після-комуністичного минулого здебільшого є процесом видворення тих релігійних культур, які формувалися протягом тривалого історичного періоду. Однією із причин саме української релігійної ситуації є відносна слабкість націоналізму в Україні разом із відсутністю його жорсткої ідентифікації [2, 13].

Внаслідок усіх наведених причин нині на території України можна спостерігати кілька центрів сили в релігійному вимірі суспільного буття, які комунікують та конкурують між собою. А оскільки історична ситуація складається так, що жодна з цих релігійних структур не домінує настільки, щоб вважати всі інші другорядними, то факт, що всі вони можуть повноцінно існувати в культурно-релігійному та політико-інформаційному просторі, є важливою передумовою їхнього відносно мирного співіснування і навіть спільної активності в реалізації багатьох суспільно корисних учинків.

У перспективі України духовні провідники різних конфесій все більше усвідомлюють та висловлюють толерантне ставлення до ближнього. Воно ґрунтується на усвідомленні величч людини та поважності її природних прав. Промовистим прикладом такого підходу в соціально-філософському вимірі можуть бути слова із звернення єпископів УГКЦ, написані з нагоди відвідування України Іваном Павлом II: «Святіший Отець закликає нас будувати відкрите, толерантне і солідарне суспільство. Лише в такому суспільстві немає

місця для насильства й наруги над людиною, а панує пошана до людських прав» [3, 214].

Знаковим є те, що в цих словах наголошено передовсім на загальнолюдських цінностях, проте зовсім не згадано конфесійний рівень і навіть не йдеться про суто релігійний вимір. Внаслідок такого підходу ці слова мали б стати близькими кожній людській істоті, яка посідає у своєму існуванні всі атрибути людини, із утвореними звідси правами та обов'язками людської особистості, яка лише завдяки самому факту свого існування наділена онтологічною гідністю. Як зазначає Д. Федорика, «сама здатність до самостійності і самопосідання, навіть не будучи зреалізованою індивідом, є об'єктивною основою онтологічної гідності людини» [4, 131].

Підходити до розуміння державно-церковних відносин потрібно завжди виважено та комплексно. У цій ситуації важливим є глибоке розуміння і конкретної церковної структури, і структури та функції державної влади. У жодному разі не можна допустити спрощеного підходу, за якого кожна інституція редукується лише до якихось, нехай і важливих, своїх частин, залишаючи поза увагою інші, так само важливі частини. Наприклад, вивчаючи ту чи іншу релігійну структуру, дослідник більше уваги приділяє саме представникам вищої церковно-ієрархічної структури, майже завжди лишаючи поза увагою найвірніших релігійної громади, тим самим відмовляючи їм у своїх дослідженнях у ролі впливового чинника в побудові цілісної картини.

Якраз у перспективі вдосконалення державно-церковних відносин слід уважніше придивитися до цієї прогалини, яка часто лишається поза увагою дослідників і вивчення якої відкриває для розуміння великий потенціал щодо поліпшення державно-церковних відносин саме з боку мирян, які в будь-якій релігії становлять основну масу релігійної громади, а лише незначна частка від загальної кількості належить церковно-адміністративній ієрархії чи провідникам. Уже сам факт такої великої, нехай і суто кількісної, переваги спонукає дослідника приділяти серйозну увагу потенціалу всіх тих, хто не є в церковно-адміністративній ієрархії і разом з тим є християнином та людиною з багатьма розвинутими здібностями та можливостями. Власне, саме вони є тими, хто найбільше дотичний до функціонування органів державної влади, оскільки часто вони є тими, хто працює в тих самих органах влади. Отож, з одного боку – християнин, а з іншого – людина, екзистенційний простір якої має своє місце в самому

центрі суспільно-політичного життя. Як влучно зазначив Пій XII у своїй промові до колегії кардиналів 20 лютого 1946 р., «миряни перебувають на фронтівій лінії життя Церкви, і саме через них вона є життєдайною основою людської спільноти» [5, 9].

Зачаровані стрімкими змінами сучасного суспільства, ми часто перестаємо усвідомлювати, що дуже багато проблем суспільного виміру досягають значно ширший часовий вимір одного покоління. Звичайно, науково-інформаційний прогрес вніс свої корективи в сприйняття світу нашим пересічним сучасником, проте здається, що непомірно більший пласт, зокрема, суспільного виміру, все ж таки залишився незмінним, з усіма його проблемами та шляхами їх вирішень. У перспективі наших досліджень щодо ролі мирян у справі поліпшення державно-церковних відносин, цікавими можуть бути ідеї А. Шептицького про роль української інтелігенції, до якої він написав спеціальне послання [6]. Тверезо оцінюючи суспільну ситуацію з усім розмаїттям думок та ідей, А. Шептицький усвідомлював те, що неможливо, щоб усі мали однакові ідеї в усьому. Проте в посланні до української інтелігенції зазначає: «До цілковитого з'єднання в усіх поняттях, що можуть нас ділити, не дійдемо, але можемо скупити свої сили в тім, що є основою і початком всякої праці в етично-суспільних принципах католицької віри... кожна праця, на тих основах... буде завжди для народу корисна і тривала, буде будувати і розвивати те добро, що вже є, а не нищити його» [6, 292].

Задля добра своїх громадян держава завжди має знаходити комунікативні підходи, щоб, з одного боку, захистити одних громадян від свавілля інших, а з іншого – використати весь суспільно корисний позитивний потенціал, носіями якого можуть бути навіть ідеологічно протилежно настановлені індивіди чи навіть цілі соціальні групи. Цікавою в цьому ракурсі може бути система Конкордатів, або угод, які мають характер юридичних міжнародних документів між Католицькою церквою та цілою низкою країн. Характерним є те, що не в усіх цих країнах переважають католики. Наприклад, в Естонії вони становлять меншість порівняно з протестантами. Самі ці угоди не надають якогось привілею власне Католицькій церкві. Такі самі угоди з державою може скласти будь-яка церква. І хоча Католицька церква, згідно з канонічними нормами, є відокремленою від держави, вона завжди шукає шляхів для здійснення активної суспільно-будівної співпраці задля добра людини. У цих угодах держава визнає церкву як юридичну особу і співпартнера в соціальній

діяльності. Церкві, з одного боку, гарантується свобода у справах практикування духовного життя, а з іншого – наголошується на співпраці в соціально-культурних сферах, маючи на увазі, що віряни є одночасно й громадянами цієї держави. Прикладом спільної позиції в соціальній сфері церкви та держави може бути їхнє двостороннє визнання права батьків щодо обрання способу виховання. Так, у Конкордаті між Польщею та Святим Престолом сказано: «Визнаючи право батьків на релігійне виховання дітей та принцип толерантності, Держава гарантує, що початкові та середні державні школи, а також дошкільні навчальні заклади, керовані світською адміністрацією або в яких існує самоврядування, впроваджують, залежно від бажання зацікавлених осіб, викладання релігії в рамках відповідної шкільної чи дошкільної навчальної програми» [7, 81]. Це визнання за батьками права вибирати спосіб виховання своїх дітей належить до природного права, до якого і Держава, і Церква ставляться з повагою. Крім того, це право батьків підтвержене і світськими, зокрема Всесвітньою декларацією прав людини, і церковними, зокрема Декларацією Другого Ватиканського Собору – *Geavissimum Educationis*. Зазначимо, що така соціоцентрична конструктивна співпраця буде корисною для будь-якого суспільства, оскільки цілі Держави та Церкви в цьому випадку збігаються, і їхні спільні зусилля спрямовані на побудову морально здорового суспільства, яке, в разі його культивування, створює ідеальні умови для зростання та розквіту кожного індивіда, а отже, сприяє здійсненню реалізації його внутрішньообуттєвого покликання.

Одним із прихильників ідеї гармонічної співдії церкви та держави можна назвати К. Побєдоносцева, який дуже обережно підходить до встановлення правил з боку держави стосовно свого населення. Держава, не залежно від того, чи сильна вона, не може грубо втручатися в ті глибокі сфери самосвідомості людей, які сформовані духовними цінностями і не залежать від зовнішніх умов існування, але через реалізацію, матеріалізацію відповідних ідей самі змінюють і впорядковують зовнішній світ. Як влучно зауважує К. Побєдоносцев, державна влада утверджується на «єдності духовної самосвідомості між народом та урядом», і влада починає руйнуватися від того моменту, «коли починається роздвоєння цієї на вірі збудованої свідомості» [8, 75]. Коли існує єдність народу та уряду, що має спільний для них обох духовний фундамент, народ може перенести багато незгод та труднощів. В умовах відсутності такого спільного фунда-

менту влада поступово перетворюється на своєрідного зовнішнього контролера, який, стараючись контролювати якомога більше, починає втручатися в аксіологічно-внутрішні сфери людської особистості, які за своєю внутрішньою природою є вищими від її компетенції, живуть за своїми духовними законами.

Взаємопов'язаність між толерантністю і свободою людини простежує Дж. Локк на практиці християнської церкви, тоді як політичні інтереси англійського суспільства були збурені саме з приводу свободи індивіда в суспільстві та спричинили міжконфесійні конфлікти. У відозві «Лист про толерантність» Дж. Локк обстоює свободу віросповідання як незаперечне право людини вільно висловлювати власні переконання і погляди: «Абсолютна свобода, справедлива і правдива свобода, рівна і непристрасна свобода є тією річчю, яку ми потребуємо» [9, 21]. Мислитель називає толерантність «головною характерною рисою істинної церкви», а, розглядаючи природу церкви, вважає її «добровільною спільнотою людей, які поєдналися за спільною згодою для того, щоб публічно визнавати Бога в спосіб, який, на їхній розсуд, є прийнятний для Нього й ефективний для спасіння їхніх душ. Я кажу, що це свободна і добровільна спільнота» [9, 28]. Отже, основою добровільного створення релігійної спільноти людей він вважає принцип свободи поширення християнства, який повинен супроводжуватися розумінням свободи волі особи, відпо-відних морально-етичних міжлюдських взаємин і належної толерантності стосовно людини в межах спільноти.

Ці самі принципи, на думку Дж. Локка, мали б лежати в основі соціального «спільнотворення», тобто держави, яка є «суспільством людей, встановленим лише для забезпечення, збереження і просування їхніх громадянських інтересів. Громадянськими інтересами я називаю життя, свободу, здоров'я, знеболення тіла, а також володіння зовнішніми речами – такими, як гроші, землі, споруди, вмеблювання тощо» [9, 26].

Для Дж. Локка важливою умовою справедливого функціонування держави є узгодження суті добровільного громадянського «спільнотворення» із практикою, характерною для об'єднання людей під егідою християнської релігії.

Державно-церковні відносини не можуть ефективно функціонувати, якщо не враховується ширша перспектива, яка стосується дотримання загальнолюдських прав і конкретної особи, і соціальної

групи у цілому. Одним із таких є право на вільне віросповідання, у сфері якого існує небезпека порушення прав і з боку держави, і з боку релігійних структур. Феномен релігійної свободи як реалізація одного із засадничих прав людської особистості має свої передумови, формувати які потрібно для здійснення практичних кроків щодо реалізації цього виду, що важливо для людської свободи. Зауважимо, що здебільшого релігійна свідомість суспільства є чинником, який здатен допомогти населенню подолати негаразди економічної стабільності. Деякі світоглядні позиції релігійного характеру можуть активно впливати на економічну стабільність і матеріальний добробут нації.

Значущість релігійного чинника у житті кожного народу ніхто не може спростувати. Важливо, що він впливає не лише на економічне життя, а майже на всі сфери діяльності людини. Особливо потреба релігійного виміру виникає в періоди соціально-політичних катаклізмів. Релігійна свобода залежатиме від ступеня легітимізації державної влади – що слабшою буде її легітимність, то більше вона залежатиме від легітимізаційної спроможності релігії. Річ у тому, що остання часто бере участь у легітимізації чи делегітимізації світської влади.

У контексті суспільної поваги до релігійних прав тих, хто має інші переконання, зазначимо, що складно уявити існування релігійної свободи, коли одна релігійна група не те, що не поділяє переконання іншої, а не бажає навіть дослухатися до неї чи поважати чийсь вибір

Отже, сучасна стратегія співробітництва держави і церкви становить собою цілеспрямований і системний процес, що сприяє утвердженню й розвитку духовної культури, формуванню поля толерантності і взаємоповаги, є спрямованою на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання значної кількості соціальних і релігійних проблем. Зауважимо, що відносини між державою та церквою (чи релігійними організаціями) під час здійснення впливу на формування особистості можуть набирати різного характеру залежно від багатьох чинників, скажімо, від політики владного режиму, соціальної активності релігійних організацій, внутрішніх для країни чинників, зокрема історично-культурних і регіональних, особливостей процесу розбудови тієї чи іншої держави на певному історичному етапі тощо. Фактично на основі дослідження пострадянського трансформаційного та глобалізаційного вимірів державно-церковних відносин доцільно обстоювати позицію, що форму-

вання громадянського суспільства не лише пов'язане з принципами диференціації політики й життєвого світу, свободи віросповідання (толерантності), а іманентно здійснюється в інтелектуальних, духовних та етичних формах становлення демократичного політичного режиму і урядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ратцінгер Й.* Христос, віра і виклик культур // Сопричастя : міжнар. богослов. часоп. – 2002. – №4. – С.42–63.
2. *Єленський В.* Релігійна свобода : українська реальність і світовий досвід // Релігійна свобода і права людини: правничі аспекти : у 2 т. – Львів, 2001. – Т.2. – С.7–22.
3. Звернення єпископів УГКЦ до вірних синів і дочок українського народу з нагоди паломництва Святішого Отця Івана-Павла II в Україну та синодальних нарад // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008) [Джерела християнського суспільного вчення та служіння] / заг. ред. Лесі Коваленко. – Львів, 2008. – С. 213–215.
4. *Федорика Д.* Онтологічний та екзистенційний виміри людської гідності // Досвід людської особи : нариси з філософської антропології. – Львів, 2000. – С.123–151.
5. *Лончина Б.* Миряни у світлі Другого Ватиканського Собору // Роля мирян в Українській Греко-Католицькій Церкві : матер. конф. мирян в Ньюарку, США, 30 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С.9–20.
6. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до Української інтелігенції (Відень, 27 січня – 9 травня 1900 р.) // Митрополит Андрей Шептицький: Життя та діяльність : документи та матеріали, 1899–1944. Церква і суспільне питання / за ред. А. Кравчука. – Львів, 1998. – Т.2, кн.1. – С.269–293.
7. *Етерович М.* Співпраця між Державою та Церквою у справах виховання на благо сім'ї // Дух і Літера. – 2003. – №11/12. – С.76–85.
8. *Победоносцев К.П.* Государство и Церковь : в 2-х т. – М., 2011. – Т.1. – 704 с.
9. *Locke J.* A Letter Concerning Toleration . – Hackett Publishing Company, Indianapolis, Indiana, 1983. – 68 p.

Бліхар В.С. Державно-церковні відносини: толерантність в українському соціально-культурному просторі.

У статті здійснено спробу дослідити толерантність в українському соціокультурному просторі в контексті реалізації засад державно-церковних відносин. З'ясовано, що сучасна стратегія співробітництва держави і церкви становить собою цілеспрямований і системний процес, що сприяє утвер-

дженню й розвитку духовної культури, формуванню поля толерантності і взаємоповаги. Вона спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання значної кількості соціальних і релігійних проблем.

Ключові слова: толерантність, свобода віросповідання, держава, церква, громадянське суспільство.

Блихар В.С. Государственно-церковные отношения: толерантность в украинском социально-культурном пространстве.

В статье предпринята попытка исследовать толерантность в украинском социокультурном пространстве в контексте реализации принципов государственно-церковных отношений. Выяснено, что современная стратегия сотрудничества государства и церкви представляет собой целенаправленный и системный процесс, способствует утверждению и развитию духовной культуры, формированию поля толерантности и взаимоуважения. Она направлена на поиск взаимоприемлемых форм и методов решения значительного количества социальных и религиозных проблем.

Ключевые слова: толерантность, свобода вероисповедания, государство, церковь, гражданское общество.

Blikhar V.S. Church-state relations: tolerance in Ukrainian socio-cultural space.

The article attempts to explore tolerance in Ukrainian socio-cultural environment in the context of the implementation of the principles of church-state relations. It was found that the current strategy of cooperation between the state and the church is a purposeful and systematic process that contributes to the establishment and development of spiritual culture, the formation of the field of tolerance and mutual respect, is aimed at finding mutually acceptable forms and methods for solving a significant number of social and religious issues. Note that the relationship between state and church (or religious organizations) during the impact on the formation of personality can acquire different character depending on many factors, say, the policy regime in power, social activity of religious organizations, internal country factors, including historical and cultural and regional peculiarities of the process of development of a country at a particular point in history and more. In fact, based on a study of post-Soviet transformation and globalization measurements church-state relations advisable to substantiate the view that the formation of civil society is not only linked to the principles of differentiation and life-world policies, freedom of religion (tolerance) but inherently performed in the intellectual, spiritual and ethical forms establishment of a democratic political system and governance.

Key words: tolerance, freedom of religion, the state, the church, civil society.